

se bo končal šum mojega dihanja v bližini, kmalu bo minil občutek, da imam noge in roke, kmalu bo vse to postalo znamenje ponavljanja, kmalu bo izginila vsakršna razlika.

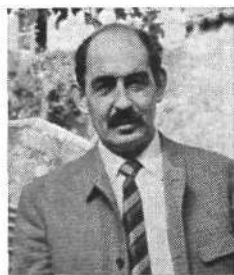
Pustim svoje telo naprej, sam sedim za mizo v kolibi in igram domino v veseli družbi. Za počitek? Gledam obraze ljudi okrog sebe pri rumenem ometu. Mika me, da bi grm zamenjal za njih, da bi ostal z njimi. Bi zamenjal pot ob dolgem grmu za glavo, ki ima oči zgubljene in zamišljene v globokem miru, usta, ki samolastno govorijo? Ali bi okrog mene govoril vsak svoje, neoviran od drugega, v globokem sorodu s svojim duhom, ki plava ped nad njegovo glavo?

Ne, ne, v hiši vsi enako mislijo, tudi jaz sam.

Moram naprej. Oblečen sem v svojo kožo, neki vroč ogenj, ki se imenuje različno, žareč plamen s črnimi, hudo občutljivimi in bolečimi zublji gori v meni, vsakokrat me zaboli, ko vzplapola. Bolečina me raznaša, a noge gredo naprej ko misel. Ali bo planjava kmalu mislila, da sem kamen, peščevnata pot, mogoče celo grm, bo kmalu pozabila na razločke in razliko, me izbrisala, se me navadila?

Ugibanja

iz knjige Peter Klepec v Ameriki

Primož Kozak

3.

Washington je prelepo mesto. Toliko sem slišal o ameriški kričavosti in grdobiji, nagrmdenosti in nezmernosti, da me je to gosposko mesto parkov in avenij, palač in vil opomnilo, da je Amerika pravzaprav že dolgo udeležena v evropski kulturi. Nekaj prijaznega je, skoraj nekaj ganljivega: Naseljenci v Novi Angliji so pleskali svoje stavbe z apnom, zato so bile bele. Pleskali pa so jih tudi z mešanico kislega mleka in rje, zato so bile rjavkaste. Ves Washington je bel in pastelno rjavkast, iz naseljenjskih domislekov se je razvil stil kar se da skladnih in spokojnih barvnih učinkov. Naseljenci so posnemali evropske palače in so svoji kmečki kladari iztesali klasicističen portal, psevdorenesančno stebrišče, friz, nadzidek, balkon. Washington je postavljen v klasicističnem slogu, na vsaki vili je sredi rjavkastega zidu bel friz, renesančni okenski okvir, beli stebriči stojijo ob vratih, baročni oboki — belo v rjavkastem — se pno nad okni v nadstropju. Pravzaprav, kako primitivno! — Vendar je moj evropski, malomeščanski, sarkastični in skeptični duh kmalu utihnil: preprosta, neinhibirana deška gesta narediti sredi ameriških gozdov nekakšno klasicistično Arkadijo se je razvila v dognan in čisto samosvoj stil, in če gledamo te domove, položene sredi parkov, gozdičev in trat, kjer je povsod čutiti angleško vrtnarsko roko in načrt, potem je to kultura, ki jo moramo priznati bogati

gospodi tam nekje ob začetku prejšnjega stoletja. Bogati gospodi, zakaj še danes, kljub nepreglednim množicam avtomobilov, ki mistično počasi in skrivnostno tiho drsijo po avenijah, sodijo v to mesto kočije. Zdi se, da bo zdaj zdaj iz košatega parka, kjer se med drevjem bliska belo jonsko stebrišče, pripeljal break ali cabriolet in bom zaslišal topot sijočih vrancev, ki vozita damo na sprehod. Zakaj tod so gotovo vozili črni konji, belina in krhki rjavi pastelni toni jih zahtevajo.

Opozarjajo me sicer, da dela središča in pa severnih predelov Washingtona ne poznam. Tam živijo Zamorci, kot pravijo, ljudje, ki jih je v Washingtonu že večina, in tam, kot so mi rekli, je umazanija, nered, razpadanje in kriminal. Ne vem. Šel bom in videl njihove četrti.

Dolgo sem ogledoval Kapitol. Stavba je velikanska, s kupolo kot cerkev svetega Petra v Rimu in s krili, kakor bi jih zasnoval naš mojster Plečnik — okna v renesančnih in klasicističnih baročnih okvirih, stopnišča, ploščadi, ves mogočni dom ameriške demokracije v belem kamnu. Sijoče beli Kapitol.

Gotovo sodi stavba v Washington, ne zdi pa se zanesljivo, ali sodi v Ameriko. Je tak parlament »trgovcev s svinjami«, kakor jih je po španskem porazu ljubeče imenoval Anatole France? Je to stavba, kjer je zbrana oblast najbolj bogate in najbolj moderne dežele na svetu? Preveč je evropska in preveč je gosposka, preveč klasična je, čeprav je — posebno od daleč — estetsko učinkovita. Ne vem, predstavljal bi si nekaj drugega, manj umirjenega in manj stiliziranega, po vsem, kar sem slišal in bral o Ameriki morda nekakšno fantastično grozovito pretirano in vendarle avtentično izmišljotino — Kapitol pa je svetišče, kakršno so si predstavljali gospodje, katerih srce je bilo še v Evropi.

V Evropi s kulturo, ne pa s socialno prakso. Dejstvo, da so za parlament sezidali prav tako svetišče, je bilo — ali še je? — bistveno značilno.

Sploh pa je res, da o naravi družb zelo veliko govorijo stavbe, kjer ima streho središče njihove oblasti. Ponavadi so domovi oblasti po svetu ne samo izraz, pač pa naravnost razkrinkanje resnične vsebine sveta, ki mu vladajo. Blišč Versaillesa je pravzaprav pozlata — je reprezentanca, zakaj resnica tega kraja je hladna, trda in kozmopolitska, je vrh gore, kjer vejejo surovi in neusmiljeni vetrovi in usoda ljudi, ki živijo tod, je neprijazna in napeta, zakaj komplicirana socialna organizacija monarhije je na moč zahtevna. Visoka je in močna, in kdor je določen, da je pri njej udeležen, mora biti močan, navajen na disciplino in odpoved, na razpolago mora biti, univerzalen in sam.

Najbolj mi je všeč Palazzo Uffizi v Firencah. Trda, smotrna in vitka je ta trdnjava, in vendar je danes že krhek stolpič. Po njem so najbrž gospodarili nasilni in veseli fantje, ki jim je bil ves svet v dosegu rok.

A kaj bi, res je, da Vatikan v Rimu najbolje govori o pompozni, železni in ledeni kozmopolitski jezuitski baročni Cerkvi, res je na primer, da me notranjščina doževe palače v Benetkah s svojim prizadevanjem dati birokraciji države božanski sijaj s svojim bizantinskim totalitarizmom spominja na stalinizem in je londonski parlament prava psevdogotska groza napihnjene oblasti, ki je imela veliko moči in denarja, a majhen koncept.

In kako je z našo, slovensko skupščino? Spominjam se načrtov, ki jih je za osrednji dom slovenske oblasti izdelal mojster Plečnik. Stavba, če se

prav spominjam, naj bi bila v znanem psevdorenesančnem Plečnikovem stilu, imela naj bi okroglo dvorano za zasedanja in neposredno iz dvorane naj bi na navznoter nagnjenih stebrih rasel koničast stolp — menda, kot je rekel Plečnik, naj bi ta stolp ponazarjal nomadske šotore prvotnih Slovencev. Moram priznati, da se mi je zdela vsa tvorba nekoliko prevelika, prenapeta in formalna, toda imela je tisto, česar danes v Sloveniji ne priznavamo več: imela je notranjo logiko ustvarjalnega umetniškega dejanja.

Na Plečnikov projekt je legla tišina in nedolgo zatem je začela rasti stavba na Šubičevi ulici. Ko je dobila svojo sivo zeleno, soldaško oblogo in se postavila pred nas vsa kasetirana, kvadratna in avtoritativna, se mi je zazdelo, da se mi naš svet razkriva z nove strani. Zmotil sem se. Kmalu se je pojavil nad vrati bronasti friz množice brezspolnih nagecv, ki so vsej zadevi prikrili ostrino in trdoto, vzeli so ji značaj. Ne, Slovenci nočemo trde oblasti, hočemo ljubeznivo oblast, hočemo sicer pisarno, a v obliki vikenda, pravzaprav hočemo oboje hkrati — moč in milino, avtoriteto in demokratičnost trdo roko in mehko roko — kot naša skupščina: Provincialen kvader oblit s češpljevim kompotom, kot je bronasti friz okrog vhodnih vrat imenoval ljubljanski ljudski humor.

4.

Ljubljana me je zmeraj mučila, me strašila in mi ležala na duši. Zmeraj sem rad odhajal iz Ljubljane na tuje. Res pa je tudi, kadar sem se vrnil, sem z vnemo segel po naši literaturi, prelistaval Trdino in Jurčiča in Murna in bilo mi je, kakor da sem potreboval sok domačije, ki je zunaj usahnul v meni.

To pot sem ravnal preudarneje in sem vzel knjige s sabo. Premišljeval sem, potem pa sem uvidel, da pravzaprav vem: oba slovenska preroka vzajem s sabo, Prešerna in Cankarja, vse, kar se je dalo povedati o nas, sta rekla, v senci njunih odkritij še zmeraj živimo jaz in vsi Slovenci. Komaj teden sem zdoma in sam ne vem kako, že so se znašle Podobe iz sanj v mojih rokah.

Pravzaprav — Cankarja dolgo nisem maral. Sumničil sem ga zaradi njegove pravičnosti in ga malce preziral, ker se je, tako sem zmeraj čutil, tako glasno objokoval. »Ni mož,« sem mislil o njem, »slovenski literat je«. Le s časom se mi je odkrilo, da je ta reč bolj zamotana.

So knjige, ki jih prebere človek s strastjo in si jih zapomni za vse življenje. In so knjige, ki jih pravzaprav ne prebere nikoli, vendar pa so mu zmeraj v dosegu rok — prebira jih vse življenje, včasih stran, včasih poglavje, mogoče stokrat isti odstavek. Tako se mi dogaja s Cankarjem.

Podobe iz sanj. Množica magičnih besed, silovit val čustva, pobitost. A že me spremlja na moji poti, že nosim v sebi tisto žalostno Ljubljano iz prve svetovne vojne, osvetljeno s plinskimi svetilkami, ki je sam niti poznal nisem, tisti jesenski Lattermanov drevored, tisto revščino, tisto preplašeno, izdelano kranjsko rajo, mahoma vse te grešnike Lenarte in Kačurje in bogve koga še in vem, da je tod moje legitimno poreklo, moj resnični svet, iz katerega raste moja zgodovina, moja mala dežela, ki jo je Cankar iztrgal iz rok katoliških univerzalistov in psevdodunajskih liberalcev, ji vdihnil duha in

dušo in zaklical, glej, to je tvoj resnični obraz, bodi kar si, sprejmi svojo usodo!

A kaj bi Cankar rekel danes, se sprašujem, kaj bi rekel danes? Berem: »Peter Klepec je bil bajtarjev sin; dali so ga že zgodaj bogatemu gospodarju za pastirja; zjutraj je gnal govedo na pašo, zvečer s paše; tako je živel v miru z Bogom in ljudmi, dokler niso tovariši pastirji spoznali, da je slabič . . . Kdorkoli si je izmislil, ga je suval in pretepal, kar tako na lepem, iz srčnega veselja. Naredilo se je samo ob sebi, da je bil hlapec prav vsakemu in vsem . . . Peter se ni upiral nikomur, nikoli ni zamahnil; ker vedel je, da bi tedaj vsi hkrati planili nanj, na sužnja, ki se je spuntal zoper gospoda.« Peter Klepec — Slovenec — pa je molil: »Drugim sonce, meni noč; drugim veselje, meni bridkost brez kraja. Dolgo je že, truden sem, ne morem več. Odreši me, o Bog pravični, daj mi moči!« Kakor pripoveduje zgodba in jo ponavlja Cankar, je Peter zadobil »čeznaravno moč angela božjega,« in ko so prišli pastirji, da bi ga preteпали, »je zgrabil enega z desnico, drugega z levico, vzdignil oba visoko, malo potresel ter ju varno posadil na tla. In potem,« piše Cankar dalje, »Zares — in potem? Potem nič! — Zgodba o Petru Klepcu nima konca; zgubi se v meglo brez sledu in glasu . . .«

» . . . Zdi se mi, da sem ga zadnjič srečal, Petra Klepca, ko je po strmem ilovnatem klancu vlekel silno butaro drv za svojega gospodarja . . . Pogledal sem ga in sam ne vem, kako se mi je storilo: Razjokal sem se od žalosti in sramu.«

Počivaj v miru, Ivan Cankar, ta solza sramu bi ti bila lahko prihranjena. Naj jaz povem zgodbo naprej, zdaj, ko se je spet izvila iz megle: Nič posebno dobrega in plemenitega ni storil Peter Klepec, ko je zadobil moč. Najprej se je stepel s tovariši pastirji, temeljito jih je namlatil in za žalitve in prestano trpljenje se je maščeval s precej domišljije in kruto, lahko mi verjameš. Objokane in pohabljene jih je pustil za sabo na pašniku in je stopil h gospodarju na dom. Prelatil ga je kot psa in še ga je brcnil, ko je ta že ležal na tleh in ga je potem vrgel čez prag, da niti sukniča ni mogel vzeti s sabo v mrzlo noč. In potem je sedel za njegovo mizo in dal si je prinesiti vsega, kar je hiša premogla, od krače do bistro črnine, in ko je bil sit in pijan svoje moči, je z vlekel domačo hčer v čumnato in ostal z njo do ranega jutra. Zdaj ga vidim vsak dan, rdečeličen je in glasen, svetli penzi mu rožljajo v žepu . . .

9.

Je nekaj v nas, kar nas razkriva kot pohabljenca zgodovine. Neka globoka, iz davnih časov prinesena nemoč (o Cankar!), kakor bi bili prekrhki za široki tok življenja na svetu. Premišljuje, kako se poezija na primer dogaja tod in kako se dogaja pri nas doma. In vidim neko temeljno, za nas kaj neprijetno razliko. Tod poezija prihaja na prizorišče in odhaja, kakor se pač dogaja svet, ali bolje, dogaja se s svetom. Vsakega, ki prinese novo misel, novo razodetje, novo skušnjo, z veseljem sprejmejo, ogledajo si ga od vseh strani in ga izrabijo, in ko se obrabi, izgine iz proscenijskih luči, duh tega sveta ga grabi dalje, išče nove ljudi, jih žre, sesa, živi od njih in jih odmetava. Ne rečem, da je to za ljudi, ki so danes v prvi vrsti in jutri pozabljeni, prijetno. Ampak temu ni kriva, kot večkrat pišejo

Naši razgledi, potrošniška civilizacija, pač pa strahoviti tempo sveta, ki le takó sproti dohiteva, ustvarja, si odpira pot, formulira svojo duhovno problematiko, racionalizira svojo gigantsko skušnjo, ki ga — najbrž — nese v neko, nam vsem komaj znano družbeno strukturo. Kar kdo prinese v literaturi, je resnica danes, jutri je že premalo, zakaj ta svet se vali dalje z astronomsko naglico in enako hvaležno sprejme vsak glas, ki mu odpira pogled v še neraziskan prostor, ki ga sproti osvaja, kakor hladno odrine vse, kar mu ne služi ali mu ne služi več.

Lahko torej rečem, da je poezija v osrčju tega sveta, sproti ga odkriva njemu samemu. Zato pa ostaja poezija takó dokončno, tako brezkompromisno, tako usodno poezija, brez sence ideologizma ali teoretskega špekuliranja. Poezija je ali pa ni, zakaj samo če je poezija, daje, kar ta svet potrebuje — če ni poezija, se pravi, če je slaba literatura, ne ustreza svojemu namenu in ne pride v poštev kot predmet resne razprave. Zato je na primer tudi takó jasna in mirna za vsakogar, ki se s poezijo ukvarja, izhodiščna pozicija, literarni aspekt na poezijo. Zato je tako jasno, kaj na primer zahtevamo od happening poezije, kaj od politične, kaj od erotične, skratka, jasno je, kaj je poezija in kaj ni.

Pri nas doma pa sem večkrat v dvomih, kaj je poezija in ali poezija sploh kaj je. Namreč — prav zanesljivo se zdi, da pri nas poezija ni nekaj, kar bi sproti razsvetljevalo svet, saj pravzaprav vsak nov poet, kolikor izrazitejši je, toliko močnejši moratorij, molk, čakanje, razvrednotenje doživlja, vse, dokler ni že postan in znan. A to je le tako rekoč politični aspekt. Za poezijo sámo je usodnejše na primer to, da je popolnoma mirno mogoče pisati fenomenologijo slovenskega duha, kot se razodeva skozi poezijo in postrgati v to fenomenologijo vsa imena, kar jih je kdaj na Slovenskem zastavilo pero. In čeprav vsi in kritik, ki to počne, vemo, da X ni pesnik, Y pa je, vendar oba in vse druge z njima obravnava kot ljudi, ki prinašajo enako kvaliteto v našega duha in enako razkrivajo slovensko eksistencialno in zgodovinsko skušnjo. Kaj se godi? Rečemo lahko samó, da poezija v našem svetu le redko in mimo vseh tistih skupin, ki se ukvarjajo z njo profesionalno, lahko deluje kot poezija. Zakaj če kritika danes vprašate, kaj vendar počne, da spravlja vse pišoče Slovence v en žakelj, vam bo odvrnil, da poezijo evidentira, ne sprašuje pa se o njeni kvaliteti. Zakaj spraševati se o kvaliteti pomeni vrednotiti, vrednotenje pa pomeni vidmarjanstvo, se pravi uporablanje normativne sistematike. In tako prihajamo v imenu čiste osvoboditve poezije, ki naj bi bila prosta vsakega normativnega nasilja, do situacije, ko je vsa poezija ujeta, uklenjena, ideološko strta pod železnim pokrovom totalnega ideološkega relativizma. Zakaj ne spraševati se, kaj je poezija in kaj ni, pomeni sploh zanikati vsako vlogo poezije v življenju človeške, to pot tudi nacionalne skušnje, saj poezija zgubi možnost biti poezija, se pravi dogajati se s svetom in ga razsvetljevati. Šele morebitni prepir, kaj je in kaj ni, bi pri nas utegnil šele začeti proces pojasnjevanja, kaj sploh smo in kaj nismo.

Kaj je, da smo Slovenci takó usodno krčeviti? In naša krčevitost se ponavlja iz desetletja v desetletje, iz stoletja v stoletje, iz ene zgodovinske situacije v drugo, iz enega spoznavnega kroga v drugega. Kje, v čem, kako biva v nas ta temeljna zavrtost, ta freudistični kompleks, ki nam ne da,

da bi se odprli svetu takemu, kot je, takó, kot smo? Kaj je, da se zmeraj znova odpovedujemo svoji lastni problematiki in se vživljamo v neko tujo mentalno in intelektualno sfero, da iz vsakega novega spoznanja in odnosa do sveta, ki se porodi na zemeljski krogli, ustvarimo plašč, s katerim poskušamo prekriti vse, kar se dogaja pri nas in v nas in jo tisti, ki skuša vreči s sebe ta plašč, zmeraj dobi po glavi?

Nismo svet? Priznam, spet sem se zaletel v eno od skrajnosti slovenskega reagiranja. Že od Doma in sveta naprej poznamo isto pesmico: Kaj prinašate k nam tuje vplive, držite se domačih logov. Že Prešernova Nova pisarija je to reakcijo Slovencev na duhovna dogajanja drugod formulirala za stoletja naprej. A tista druga, govekarjanska, liberalistična, psevdokozmopolitska ni zato v resnici nič boljša. Vraga, kakšen Cankar ali Jakopič ali Grohar ali Gabriel Stupica ali Grum ali Vodušek ali Kidrič so vendarle ljudje, ki so znali in zmogli zgraditi povsem svoj univerzum, in to v okvirih naše eksistencialne dimenzije! A videti je, da to pravzaprav pri nas malo šteje. Če prireja Moderna galerija Jakopičevo razstavo, stopi v ospredje kup malomeščanov, ki so lastniki ali mislijo, da so lastniki Jakopičevih originalov, in potem se pulijo in goljufajo zanje v diskretni senci družinskih zdrah, seveda le zato, ker Jakopič pomeni denar. Ali pa ravnamo kot direktor znanega industrijskega podjetja, — kot sem zvedel iz Ljubljane — ki se je prek tajnice in potem osebno obrnil na ustrezno umetniško ustanovo, češ da ima v rokah sliko, za katero se zdi, da je Jakopičeva, in prosi, ali je mogoče, da bi ga ustrezna umetniška ustanova povezala z Jakopičem, kot je to njena naloga, ki naj bi povedal, ali slika je njegova ali ne.

Da bi Jakopič pomenil nacionalno tradicijo? Sploh, da bi mi priznavali nacionalno tradicijo te vrste? Narobe, zmeraj znova poskusimo v vsaki novi zgodovinski situaciji zbrisati vse, kar smo bili, in se utemeljiti na novo — v novi evropski ali svetovni skušnji. A po tradiciji, ki je edina avtentično stara, kot mi sami, ustvarimo le novo, zaprto, tesnobno krčevito ideološko situacijo.

Pravzaprav je to početje v nekem smislu parazitsko in mi potrjuje misel, da nismo svet. Niti si ne predstavljam, da bi mogli biti svet, kakor so bili Francozi in so danes svet Rusi ali Američani. Dovolj bi bilo, ko bi mogli in znali biti svet, kot so kakšni Srbi ali Hrvati ali Madžari. Ne delim revendikacijskih iluzij s tistimi, ki si utvarjajo, da je samoslovenski svet mogoč. A vraga vendar, mene je sram, ko se pogovarjam tukaj s Švedi ali z Danci ali s Korejci in me sprašujejo, kdo pravzaprav sem, jaz pa jim ljubeznivo odgovarjam, češ: Mi imamo pa prav tako dobro happening poezijo kot vi, imamo prav tako dobro abstraktno slikarstvo kot vi, uprizarjamo v gledaliških hišah iste tekste kot vi — nekam preveč so ljubeznivi in nekam prehitro jih neha zanimati vse, kar je v zvezi z nami. Zakaj o nas so si ustvarili podobo, ki bi jo pravzaprav mi morali imeti o sebi. Govoril sem s švedskim novelistom, ki je s posebnim upanjem prišel vprašat, kako je z nami, Srednjo Evropo, posebno kulturno in zdaj tudi socialno politično regijo med kapitalističnim zahodom in ruskim vzhodom. Zanimalo ga je — in vse je kazalo, da je res imel posebne pojme. Srednja Evropa? Pa, od Poljske do Dubrovnika približno, svet, kjer je komunizem na oblasti, a svet, ki je zanj značilna Jugoslavija, češko leto osemindeset, Romuni, pravkaršnji poljski december — svet iz izvirnimi težnjami v revolucionarni družbi. Kaj

se dogaja? Kdo smo? Kdo so bili Čehi? Kdo smo Jugoslovani, ki so se bojevali, ko je Evropa pokleknila pred Nemci? Kdo Slovenci? Kdo? Kdo? — O, mi imamo prav tako dobro abstraktno slikarstvo, prav tako dobro happening poezijo . . .

Po svetu čutijo v nas več, kot mi vemo o sebi. A v resnici, kot otroci smo malo urbanizirani in nezreli. Celih sto let smo porabili, da smo se izoblikovali v srednjeevropski narod, celih sto let smo se na vse kriplje skušali definirati kot Slovenci, kot slovanski narod, kot nekaj samosvojega, s svojo zgodovino, usodo in značajem, in vse to je kulminiralo v fantastičnem in enkratnem naporu partizanskega boja. Spominjam se — bil sem še prav droban otrok, moralo je biti nekaj let po prvem obisku Louisa Adamiča na Slovenskem. Na kratko povedano, še nekaj let pozneje je Adamičev obisk vznemirjal slovenske intelektualce, še zmeraj je bil živ članek Otona Župančiča, ki je Slovincem, spodbujen s silnimi širjavami, ki jih je Adamič prinesel v naše življenje, očital malenkostno jadikovanje, njihov »Joje, ojoje, prejoj«, češ, medtem pa svet zunaj za kranjskimi plotovi raste do neba. Vem, da se je takratni slovenski inteligenci vtisnil ta veter iz tujine, izražen v Župančičevem članku, v zavest kot nekaj lažnega in krivičnega. In spominjam se, kako so postali še bolj slovenski, potihem zroč tja proti vzhodu. Ljubi, stari gospodje, navduševali so se nad plažo, kot je bil Pastir Kostja ali Moskva, Moskva, a le zato, ker je prihajala iz daljnega, skrivnostnega »onstran«, ki je bil več kot celo stoletje prebivališče tolikih naših hrepenenj.

Louis Adamič je debato z očetom nadaljeval več kot deset let pozneje, ko se je osemindesetega drugič vrnil v domovino. Vedeti je hotel vse in videti je hotel vse in bil je poražen od spoznanja, da se je v tej majhni, provincialni, stisnjeni Sloveniji v vojni in po njej zgodilo veliko več bolj bistvenega, bolj globokega, za svet veliko bolj temeljnega kakor v vesoljni Ameriki.

Ne rečem, sedimo zdaj na svoje zasluge in se sončimo v njih luči — tega počnemo že tako preveč — saj to je že davno minilo. Vendar me nobeden ne bo prepričal, da nismo Slovenci — in poznejša partizanska gibanja po vsem svetu do današnjega dne pričajo o tem najglasneje — zarezali ne samo v svojo zgodovino, pač pa v zgodovino sveta, ko smo začeli svoj boj in ga pripeljali do konca, kjer ne Stalin ne Churchill nista več mogla reči svoje besede.

Nekoliko sem utrujen in po naravi nekoliko skeptičen in ni mi do tega, da bi pridigal o odrešujočnosti našega početja, vendar ta novejša in nova zgodovina v nas nekje je, mi smo ta zgodovina in lahko bi se od časa do časa vprašali, kdo smo, kako smo ta zgodovina in kako smo kot njen izvir.

10.

Ne, ne motim se! Ne delam iz muhe slona! Vem, da je to naša prava zgodovina in vem, da je to naša današnja, moderna zgodovina. Naj tukaj poslušam Indijca ali Indonezijca, Afričana ali nekoga iz Latinske Amerike, mi vsi pripadamo narodom, ki so se rešili jarma gosposkih nacij, in to dejstvo občutimo enako, ista struna zazveni v nas, kadar govorimo o bogatem Zahodu. Naivni smo in nerodni in tudi primitivni in neurbanizirani, če ho-

čete, otročji v svoji novi samozavesti, vendar to je naša črta identitete v dvajsetem stoletju, kakršne nikoli prej nismo imeli.

Gre namreč za to, da smo bili Slovenci vendarle udeleženi v nekem bistvenem in planetarnem zgodovinskem gibanju, da smo še zmeraj del tega gibanja in smo temu gibanju še veliko dolžni. Mi tega danes ne vemo, potopljeni smo v svet svojih malih interesov, in če slišimo kaj takega, imamo občutek, da gre le za običajno oficialno propagando. In vendar smo, kar smo, brez madeža je naša nacionalna in socialna revolucionarna zgodovina in pravzaprav bi imeli veliko povedati svetu o silovito kompliciranih problemih, kako se strukturira kakšna porevolucijska družba in kakšni so kompleksi, ki nastajajo v njej.

A spet mi omahujejo roke: saj ni nič drugega kot pot v že začrtano, že predestinirano tehnološko revolucijo, v Veliki funkcionalizem, saj bi bilo vse, kar bi hoteli povedati, le še ovira na tej poti. A jaz vem, da je ta perspektiva kriva: ne moremo se znova gledati v luči tega, kar bo. Zakaj to, kar bo, je nujno zmeraj rezultat tega, kar je danes in kar bo morda jutri, svet se dogaja sproti in na vseh nivojih, zato nikoli ni poti, ki bi ji bil cilj že vnaprej določen. Velika in odrešujoča je parola o vključevanju v mednarodno delitev dela in gorje, ko bi je ne bilo, vendar je to za nas neka povsem drugačna kvaliteta, kakor je to za Avstrijce ali za Alžirce ali za Zamorce iz Ugande. Drugačna kvaliteta, kakor je bila drugačna kvaliteta že sama komunistična revolucija.

13.

Pogovarjal sem se danes s pisateljem, nekaj mlajšim od mene ali mojih let, po podobi pravim yankeejem z ozkim obrazom in sivim očesom, po usodi potepuhom, ki je prebrodil svet, delal v Franciji, lovil slone v Keniji, človekom, ki ima svoje pero in svoj avto in je za letos pristal na stari farmi, nekje sredi ravnine, trideset kilometrov za mestom. Možat, pameten, in tako blagodejno samoumeven mlad mož, ki pravzaprav ne čuti, da med njegovo željo in nje uresničenjem, med njegovo voljo in dejanjem sploh lahko obstaja kakšna razlika v strukturi sveta. Za zdaj mu je v Iowu Cityju všeč in s plačo, ki si jo služi na nekem oddelku tukajšnje mamutske univerze, se bo prihodnje leto spet odpravil v Evropo, z avtomobilom in ženo.

Strasten je v svojih obsodbah: ameriška družba ni pravična ni demokratična ni poštena in pa — ni univerzalna. Omenja, kar že vemo, in še veliko drugega. Interese kapitala, politično represijo, socialno neenakost, črne ljudi, korupcijo, zločin, hipokrizijo, vietnamsko vojno, zmedo, anarhijo, razkroj. Kako naj označimo njegova stališča in hotenja, ki iz njih izhajajo? Kot nekaj samoumevnega, ne znam drugače. To, kar čuti in kar hoče, ne izvira iz kakšnih posebnih spoznanj, ni posledica kakšne hujske osebne skušnje niti rezultat kakšnega enkratnega miselnega navora. Tako se mi zdi. Podoba, v kakršni se mu prikazuje njegov svet, je v bistvu do kraja konseventno mišljenje njegovega, ameriškega sveta — ali določeneje, mišljenje principa, na katerem ta svet stoji. Obsojanje Amerike, kot danes je, je le povsem logična in naravna posledica Ameriške logike, ki je tej družbi imanentna: prepričan je, da njegova dežela mora biti zadosti odprta, da se lahko spreminja, zadosti bogata, da mora dajati bogastvo vsem, kot ga daje

v svojih načelih, zadosti moralna, da lahko misli o vseh in ne samo o sebi. V resnici, to je današnja Amerika mladih generacij. Družba, ki se pojmuje kot univerzalno in v svoji kvekersko rousseaujevski koncepciji kot moralno, hkrati pa zadosti potentno, da lahko ta načela v sebi in v kontaktih s svetom tudi izvede. Prav gotovo je taka ena od temeljnih značilnosti sodobne ameriške reformatorske mladine.

Seveda, ko o teh idejah premišljuje, se mi zdi, da ima zgodovina drugačna pota. Ameriška civilizacija je samo ena — čeprav se je deloma raztegnila na Zahodno Evropo in na nekaj otokov v Latinski Ameriki in Vzhodni Aziji. Zmeraj, dokler nisem prišel sem, sem bil mnenja, da ima ta civilizacija industrije in blaginje pač v sebi logiko in moč prerasti okvire Amerike in kot civilizacija seči v Vzhodni blok in na Kitajsko. Kot jo zdaj gledam od blizu, sem v hudih dvomih. To je demokratična civilizacija v smislu gospodarskega liberalizma in kar največjega socialnopolitičnega individualizma. Vsakdo v tem kraju se čuti avtonomnega, in kolikor išče koristi zase ter dela zase, pristaja na družbeno pogodbo sebi enakih. Na vzhodu pa je država kot nosilec družbe transcendentalen princip, ki zahteva žrtev in razpolaga z njenimi sadovi.

Ali ni tedaj zgrešeno misliti, da lahko večja gospodarska moč kakorkoli vpliva na značaj in vsebino življenja v družbi, ki je postavljena na drugačne principe? In sploh, ali je današnja civilizacija z vsem svojim kompliciranim mehanizmom proizvodnje in porabe sploh mogoča zunaj luteransko individualističnega humanizma, kakršen se je dokončno izoblikoval v osemnajstem stoletju in je tukaj postal struktura družbe? Kakor je Amerika velika, odtod je videti, da je svet večji.

Če pa je tako, ali ni porabniška civilizacija le ena izmed skoraj že minulih ali vsaj do vrhunca privedenih zgodovinskih oblik, ki se zdi že skoraj nekaj anahronističnega spričo nastajajočih, gospodarsko primitivnih, množičnih družb brez »sophisticated« moralno pravnih sistemov in formul odnosov med ljudmi? Kaj nas čaka — vruga, kaj nas neki čaka? Če imajo prav tisti, ki verjamejo v konvergenco sistemov, tedaj spričo svojega poznavanja te dežele dvomim, da bi to utegnili biti konvergenca v smislu Saharova, pač pa tista, kjer bo odločal princip koncentracije moči in kolektivnega interesa, kar pa pomeni vse manjši liberalizem, množičnost in manipulacijo. Prej, se mi zdi, je tej deželi načrtana ta pot, kakor pa ona druga, ki živi v zavesti te pogumne, tako suverene in normalne mlade generacije.

Samo preprost primer: Moj švedski brat po usodi v tem čudnem vzgajališču literarnih piščancev, pesnik in novelist, mi je, neskončno dolgo, otroško mil in ves pošteno zavzet za usodo človeštva, razkladal, kako je Švedska spoznala, da je naredila usodno napako, ker je dovolila avtomobil kot množično prometno sredstvo. Ceste so prenapolnjene, mesta zatlačena in usmrana, zraven tega pa vzdrževanje mogočnega aparata cest in vseh naprav in prometnih faktorjev na njih stanejo državo take ogromne denarje, da je to že čista perverzitetna prepogoltna produkcija. S temi sredstvi bi lahko uvedli metro do vsake samotne hiše po vsej Švedski. Zakaj naj bi tedaj Rusi morali skakati v avtomobilsko civilizacijo? Zakaj naj ne bi te faze z večjim ali manjšim ugodjem za svoje ljudi obšli? Avtomobil je po svojem psihološkem in prestižnem poreklu pravzaprav kočija iz preteklega stoletja — dandanes

pač kočija za vsakogar. Seveda je eden izmed temeljev porabniške civilizacije — ampak ta ima svoj temelj kot taka v individualizmu evropskega devetnajstega stoletja. Takih primerov, ki jih lahko velika totalitarna družba brez večje škode obide, je našteval še več in več in celó toliko, da je podal bistvene karakteristike porabniške družbe. Toda ali niso v tem primeru vzhodne družbe egalitiriziranih mas, ki naj bi bile pač solidno prehranjene in s propagando ustrezno manipulirane, primernejša osnova za družbo tehnološke revolucije? In zakaj naj bi bila taka družba demokratična? Mislim, da je lahko družba političnih, intelektualnih in vojaških elit.

14.

Po naključju — ali po usodi — se mi je isto vprašanje o naravi in usodi porabniške družbe v zadnjih dneh zastavilo še dvakrat zaporedoma. Prvič je bilo to pozno ponoči, na precej razgibani party, kjer pa je združeval ljudi alkohol in ne marijuana ali hašiš, med slikarji, igralci, študenti akademij in njihovih profesorjev. Mož, ki sem govoril z njim, je bil po rodu Avstrelac, slikar, ki je dvajset let preživel v londonskih podstrešjih, podzemljih, galerijah, ateljejih in pivnicah, divjak, razgrajač, anarhist in revolucionar, pijanec in strasten debater, ki zavrača vse, kar je ustvarilo dvajseto stoletje, začeni s standardom in končaviši z delovno disciplino. Živa vest, zavihteni prst nad blaginjo in konjunkturo, kakršna sta značilna za neokapitalizem, človek, kakršnega je mogoče že od francoske boheme naprej srečati v vseh oblikah in oblekah širom po zahodu.

Njegov ognjeviti in moj trezni duh sta se razšla, komaj sta se srečala. Jugoslovan? Levičar? Človek iz komunističnega sveta. Kako? Kaj? Kam?

Jugoslavija: Narodiči, ki se iz tisočletne bede kopljejo do svojega deleža na svetu. Ki zidajo industrijo. Ki potrebujejo določen življenjski standard. Ki se trudijo s samoupravljanjem kot demokratično varianto postrevolucionarne družbe. Ki sprejemajo tehnološko revolucijo.

Gledal me je, kakor da sem ga žalil, čeprav sva se dobro razumela. In ko je videl, da stvari pripovedujem povsem naravno, kakor da sem storil zlo dejanje.

»Natanko to, a? Natanko tehnološka revolucija in standard in institucionaliziranje revolucije?« Zameril mi je.

Moram reči, da mi je bilo žal, ker je bil res zanimiv in buren človek. A pri njem vsaj vem, česa je pogrešal: revolucijo v človeku samem, ekstazo, poezijo, totalno transcendenco, religioznost v čutnosti, manihejstvo, osvoboditev, sprotno avtentičnost, eros sveta. Prav. Nisem mu mogel dati tega, a me zato prav nič ne teži. Umrl bo od pijače in razgrajanja in svet bo šel dalje.

Bolj me je presenetilo srečanje, ki je bilo zame povsem nepričakovano. Po naključju sem se znašel na večerji z več profesorji s tukajšnje in nekaterih drugih univerz, z ljudmi, ki prav v ničemer po svoji stroki nimam zveze z njimi. Bil je eden ali dva zdravnik ter več fizikov raznih smeri, in kolikor sem lahko razumel, ko smo se spoznavali, so morali nekateri od njih biti prav velike živine v ameriškem znanstvenem življenju.

Na večerji, ki so jo servirali za baročno mizo, med svečniki s prižganimi svečami, na Wedgewood porcelanu, je zadišalo po dobri, stari Evropi

močnejše, kot bi si lahko predstavljal, da je na teh poljedelskih Velikih ravninah mogoče.

Najbolj živo mi je ostal v spominu zdravnik, bogve kakšne vrste specialist, predsednik ne vem katerih medicinskih in bioloških strokovnih združb po svetu, nekakšna legendarna avtoriteta, človek, kakršnega v zapleteni, skrivnostne mitologije polni medicinski hierarhiji citirajo le s povešenimi očmi. Bil je širok kot hlevska vrata, oblečen kot kmet in s težkimi farmerskimi čevlji, dolg vsaj dva metra in z mogočno, ozko glavo indijskega poglavarja. Dolgo je molčal kot zalit, pozneje, ko se je odločil spregovoriti, pa sem opazil, da pravzaprav jeclja in se zapleta, v resnici da je ves plašen in v zadregi, da zardeva — bil je plah in občutljiv, kakor dekle. Ni mi jasno, kako se je sredi današnjega sveta in še posebej sredi današnje Amerike, kjer so šumna reklama, glasno govorjenje, zvonek smeh in športna gibkost sploh pogoji za dostop v neko stroko, ta človek prebil na vrh medicinskega Olimpa. A kakorkoli že, bil je tako blag, dober in hkrati otroški, da ga je človek moral imeti rad. Fiziki so bili manj impozantni. Sedeli so okrog mize, gologlavi in dolgovrati kakor makov plod ali pa zariti v svoje brade in pokriti s svojimi kuštravimi čopi, zdaj je ta pripomnil nekaj o nekom, zdaj oni nekaj o nečem, in te pripombe, ki jim je manjkalo ves vmesni dialog, so očitno razpredale med njimi zanimive in važne pogovore. Sploh so bili v soju sveč na mizi kakor družba čarovnikov, ki se je sešla na kresni posvet, čeprav so gledali predse kar nekam nesrečno, kakor bi bilo tem magom pravkar razodeto, da so zgubili svojo čarovniško moč. Zamišljeni so bili in eden med njimi je svaljkal brez prestanka med prsti kruh v kroglice, kakor bi ga mučila pritajena skrb. So bili ti svečeniki eksaktnih ved namenoma tako počlovečeni ali jih je počlovečila vednost o resnici njih početja?

So nekoliko oživali, ko se je izkazalo moje jugoslovanstvo? Morda. Kako? Kaj? Kam? Formulacije so bile podobne, kakor v pogovoru z avstralskim slikarjem. Pač sistem, standard, tehnološka revolucija. Dobil sem nagrado, ki se je nisem nadejal. Njihov smeh je bil glasen in prisrčen, dolg in soglasen, kakor da so v svojem pustem življenju slišali sočno šalo, ki so se je kar najmanj nadejali. Ampak ko se je začelo razkrivati, kaj je bilo pravzaprav na mojih besedah tako zabavnega, je bilo to nekaj drugega kakor pri tisti slavistični kozi, ki je že bila v Jugoslaviji, ki je že videla Bosno in Liko in je z vsem ognjem zahtevala, naj ustavimo zidavo tovarn in mest, ker so zakajena odprta ognjišča v kmečkih kočah, sveče in žene, ki na roko predejo volno, veliko bolj resnične in za človeštvo odrešilne kakor pa vse, kar nudi civilizacija. To pot je šlo zares in prvič — a ne zadnjič — sem doživel, kako daleč je v ljudeh dozorela kriza industrijske blaginje, in to prav v ljudeh, ki so njegovi najbolj zaupni ustvarjalci. Razumel sem, da gledajo na svoje industrijsko bogastvo, na svoj standard, na svojo civilizacijsko moč kot na nekaj, kar je v svojem temelju absurdno, nevarno in skoraj lahko rečem, zločinsko. Kot nekaj, kar je v vseh pogledih preseglo človeško mero, ko človeštvo kot leviatan drvi nad samo sebe, kot nekaj, kar prav po svojem ustroju in naravi, po svojem bistvu vodi v nesmisel in pogubo. V resnici je bila ta reakcija presenetljiva, zakaj vzgojen sem v scientističnem duhu komunističnih revolucionarjev vse od Engelsa in Leninovega empiriokriticizma naprej in znanost mi je zmeraj pomenila neko varno,

zato kar racionalno in empirično kontrolirano jamstvo družbenega vzpona in ureditve. Tod pa sem razumel, da je znanost tenak, srebrn most, ki se pnè nekam nad mračno brezno, in ker ne dosega nasprotnega brega, drhti v zadnjem naporu, preden se bo sesul nekam tja dol v neprosojno globino. Kolikor sem lahko razumel, ni šlo za atomsko bombo, pač pa za erozijo okolja, za erozijo življenja samega, kjer pomeni vsaka nova tovarna korak bliže katastrofi, vsak nov stroj globljo rano na telesu zemlje in vsako novo gorivo hitrejšo zadušitev. A pravzaprav niti ni šlo za te posamezne kategorije — šlo je za sam princip in to, da nove dežele po svetu ubirajo v tehnologiji korake za Ameriko, se jim je zdelo vrhunec tragikomičnega absurda. Najbrž so pri viru, si mislim, in vedo več kot jaz, čeprav je res, da sem in bom ostal pod vtisom tega strastnega, pa tudi grenkega smeha.

15.

Ne, nimam prav. Lahko se smejejo Američani, mi se ne moremo. Nič v zgodovini se ne da obiti, to mi najbolj dokazujejo dežele, ki so naredile revolucijo — to mi najbolj dokazuje naša lastna usoda. Če se spominjam desetletja med petinštiridesetim in petinpetdesetim, se je pravzaprav zdelo, da smo nekaj preskočili in nekaj obšli. Verjeli smo, da je ustroj naše družbe bolj moderen kakor takrat porajajoči se neokapitalizem, verjeli smo, da se lahko z močno voljo in revolucionarnim zagonom obogatimo in še ohranimo zraven vso pravičnost, kakršno prinaša egalitarizem — skratka, verjeli smo v skoke v zgodovini. Skokov v zgodovini najbrž ni — in če smo kaj naredili modro oziroma smo na pritisk zgodovine reagirali ustrezno, je bil to najbrž trenutek, ko smo se odločili za integracijo v razviti evropski gospodarski prostor.

Tukaj, kjer si te pokrajine sploh ne morem predstavljati brez vseh mogočih strojev v zraku, na zemlji in vodi, ko je vse, kar imajo, normalna osnova življenja, vsa orjaška mehanizacija enako naravna in neobhodna, kakor našemu kmetu pred vojno sekira, kramp ali plug, tukaj razumem bolje, kaj se z nami dogaja. Grozno nas melje, vse naše klasične strukture razkrajaja in trga v samih sebi, vse, kar smo prinesli iz zgodovine, uničuje, meče v stran, vso našo nacionalno in socialno skušnjo je razdejalo, vendar se zame zastavlja za vse naprej samo eno vprašanje, en ali ali, ki bi ga najbrž Slovenci morali sprejeti kot osnovno dilemo svojega obstanka, saj je via facti že osnovna dilema njihovega obstanka: ali nas bo univerzalistični val tehnične civilizacije uničil ali pa se bomo v poplavi, ki jo je prinesla tehnična civilizacija, znašli in začeli plavati, zakaj poleg stroja potrebuje človek tudi neko identiteto. Ne verjamem v nobene rezervate, ne kulturne ne zgodovinske. Utopija je misliti, češ: ko bi ne bilo tega grdega potrošništva, bi ostali bolj kulturni in bolj Slovenci, ko bi ne bilo tega lova za denarjem, avtomobili in vikendi, bi ostalo več za šole in kulturo, ko bi ne bilo tega anarhičnega liberalizma, bi bilo mogoče Slovenstvo bolj zavaroovati in varneje usmerjati. Vse to bi bilo mogoče in drugod je mogoče — za eno ceno: zaostajanja, odrezavosti, provincializacije. In z eno ironično hudobijo zgodovine: kamor utrip sodobnega porabništva ne sme ali ne more kot stvarni ustroj življenja, prihaja kot religija, kot kult, kot mit, kot tisto najbolj zaželeno in najbolj dragoceno in skoraj lahko rečem, da v takem primeru

opravlja večje razdejanje med ljudmi in v ljudeh, kakor tam, kjer je na delu v vsej svoji konkretnosti.

Ko to pišem, se pravzaprav čudim, kako nejasno, kako kaotično, kako kontradiktorno, kako zmedeno in slepo se mi, humanistični intelektualci, vedemo v tem procesu. Kako malo se ravnamo po Tolstojevem geslu, naj človek, ki premišljuje in piše o svojem svetu, prisluhne njegovim vzgibom in naj sledi toku, kamor življenje teče. Naše življenje teče v evropsko tehnično civilizacijo. Mi pa smo se razdelili na več taborov, vsak je zlezal na majhen otoček, zgrajen iz tradicionalističnih ali bolj modernih naplavin in pridiga. Velik je del, ki zavrača, kar se dogaja pri nas, in vpije zoper reifikacijo človeka, razkazuje rane, ki jih ustvarja sodobno življenje, in kaže nazaj. Velik del je zamenjal tehniko z ideologijo in se je v imenu te tehnike vrgel v ideološko zapiranje vseh form, kakršne sproti poraja naš svet. V čudni strasti, v nerazumljivi nostalgiji, ne za sistemom, pač pa, upam si trditi, prav za institucijo, si tolmači po svoje Foulcauda, Sollersa, Derridaja in različne variante njihovega strukturalizma oziroma njihovega freudističnega marksizma, ki jih vse druži skoraj totalitaren determinizem, postaja egseget tega determinizma in tako pravzaprav pri drugih vratih spušča v naš prostor ritem tega življenja, ker pač ta odprtost prinaša s sabo negotovost, nejasnost, kalnost odnosov, ker nas vse dela po svoje nemočne in jalove.

Za Francoze verjamem, da jim je psihološko taka skrajna, samodestruktivna, totalitarna ponovitev ruske oziroma češke strukturalistične šole potrebna. Zmeraj, kadar sem bil v Parizu, mi je bila igra njihovega subjektivizma, ki sem jo čutil v najbolj drobnem odtenku njihovega vsakdanjega življenja, nekaj odvečnega, za moj občutek nepristnega, nekaj narejenega, zdela se mi je neke vrste sprenevedanje, pod katerim je tičalo sakramensko trdo jedro interesa vsakega posameznika in zato popolna odsotnost vsake, nam srednjim Evropcem bližje skupnosti in skupnostnega čustva, zmeraj pravim, mi je bila ta igra nekam neprijetna, in če sem se vključil vanjo, sem bil neroden, kakor kdo, ki so ga povabili za pusta v veselo kolo, pa ne ve, kako je treba postavljati noge. A tam, na Francoskem, so svoj subjektivizem res prignali do kraja, izživel so večino njegovih form in do kraja preizkusili njegov domet. In prav zato, tako čutim, ker so ga preizkusili prav do kraja, so tako strastni: Zakaj ta subjekt vendarle nikoli ni storil tega, kar si je zadal kot svoj poglavitni cilj že tam na začetku preteklega stoletja. Nikoli mu namreč ni uspelo spremeniti sveta, se pravi, nikoli ni francoski levičar s svojim tako briljantno izraženim levičarstvom prišel do dejanja, ni naredil revolucije, čeprav si jo je v veliki meri izmislil. Generacija za generacijo je stopala na tribuno zgodovine, odrecitala je svojo, marksističnim naukom ustrezno totalno kritiko in negacijo svoje družbe in vsaka je končala kot član Académie Française. Verjamem, da v takem narodu, kjer ima prav tisti subjekt, ki je utemeljil misel o spreminjanju sveta, o revoluciji, o prehodu od misli k akciji, verjamem, da ima močan historičen kompleks. Zato mi je tudi razumljivo, zakaj se vsaka generacija levičarjev pojavlja bolj zagrizena, bolj totalitaristična in bolj zanikujoča, generacija, ki poskuša razdejati vse, kar sestavlja njen svet, ne samo razredno družbo, pač pa družbo sploh, ne samo družbo, pač pa tudi jezik, ki ga ta družba ima, ne samo jezik, pač pa svojo lastno identiteto. Eden od obsežne zveze naprednih pisateljev, ki se je osnovala, ko so študentje leta osemindeset uprizorili svojo

veliko predstavo, mi je razlagal, kako so tudi oni — pisatelji — opravili svoje in so zavzeli neko stavbo. Ko mi je to pripovedoval, je gledal tako žalostno, v resnici je vedel, govori take oslarije, da bi se mu lahko smejal samo surov in prostaški človek. Dobro. A naj se Francozi otepajo s svojim kompleksom sami, naj častijo revolucionarne družbe. Jaz tega ne bom počel, zakaj v resnici mi ni treba. Čeprav sem samó Slovenec, imam vendar za sabo zgodovinsko dejanje, imam za sabo revolucijo in sem del skupnosti, kjer je sodobni subjekt opravil to, za kar je bil ustvarjen: misel je spremenil v dejanje. Nimam kompleksa ne pred Rusi ne pred Kitajci ne pred Kubanci ne pred Vietnamci. Del moje skušnje je njihovi enak, zato me zanima, kako bomo te stvari zdaj urejali dalje, kako bomo reševali našo krizo subjekta, kako bomo mi odkrivali usodo in usojenost, kako bomo mi opravili z zgodovino, ki prihaja.

16.

Zgodi se, da v velikanskem aparatu tukajšnje univerze, kulturnih institucij in vsega, kar sodi zraven, večkrat srečam emigranta, zgodi se tudi, da marsikdaj emigrant pripotuje s serijo svojih predavanj ali umetniških del. Večina jih je z vzhoda, precej je Čehov. Njihova zgodba je ena sama, zmeraj in pri vseh enaka, težka, obupana, obtožujoča, kažoča na rane, iz katerih krvavi staroslavna kronovina sredi Evrope. Meni, ki geografijo poznam bolje kot Američan, se zdi, zdaj, ko se mi odtod dozdeva Evropa en sam pojem, skoraj kakor mora v sanjah. Ali se sploh zavedamo, kaj pomeni in kaj bo pomenila za vse nas takšna okupacija dvajsetih let po hitlerjevskih vojnah, sredi Evrope, na pragu Pariza, Bonna, Rima? Sredi med nami? Ej, stari Hemingway — komu zvoní? Ali pa živimo vsi skupaj v starinski zmoti — in Evrope sploh že dolgo ni več? Ali pa je taka zmeraj bila, saj delajo po njej ruske divizije red že dvesto let.

Možje begunci pa potujejo po Ameriki in razkladajo svoje gorje. A ni njihovo gorje, kar me je tukaj najbolj zadelo, pač pa popolni, smešni, skoraj nezdravi nesmisel tega gorja. Konec koncev ima vsak teh mož neko izobrazbo (ki je večja kot pri tukajšnjih ljudeh), neko znanje in neko kulturo, nekaj je v življenju naredil in kar je najvažnejše, imel je neko svojo vero in namen, ki ju je uresničeval z nekim moralnim patosom, bojeval se je za nekaj, tvegat je in se bal, premagoval je svoj strah, držal fige, da bi se mu posrečilo, bil večkrat tepen kot pes, a je vendar potihem ali na glas, potuhnjeno in zahrbtno ali pa prav na glas in pijan svetega ognja v sebi gnal dalje, gnal in gnal in od tega živel. Ves zmečkan in povaljan, pol človek, pol šakal, je klečeplazil in hkrati nosil bodalo v rokavu, lizal prag pred politično gosposko in zraven tihotapil svoje rokopise, tihopatil v svojih rokopisih, tihotapil s svojimi rokopisi, zmeraj ves sam in vendar zmeraj v zavesti, da je oni drugi, prav tak tihotapec, osamljenec in slepar, vendarle na dnu iste barve, kot on, — in to je bilo njegovo življenje, njegov boj, njegov ponos, njegove velike zmage, od katerih je živel, čudni, gnusni, blede intelektualni črv, ki mu je vendarle uspelo navrtati debele hrastove klade in ustvariti to čudno, nedoumljivo, hkrati pretirano in tako vsakemu živemu bitju neobhodno atmosfero, v kateri dihajo ljudje za železno zaveso — to vročično, pol folkloristično, pol univerzalno kulturo, ki je tisto živ-

ljenje narodov tam onkraj, v katerem ljudje prepoznavajo sebe in se drže svojih tal. Češki intelektualec je doživel še žarek vstajenja, ko je lahko imel občutek, da je njegovo početje pomagalo pri splošni sprostitvi in usodni, tragični patos, ko je bila topa sila tisto, kar mu je zamašilo usta.

Prišel je v Ameriko, v čudni veri, da je njegovo delo zaslužno in ga tukaj morajo ceniti po njem. Prišel je sem čez in je bil dostojno sprejet. Vsekakor, od gladu mu ne dajo umreti, a situacija je mahoma obrnjena na glavo. Tukaj nimajo ljudje za emigrante nobenega političnega interesa. Tudi jim je stara pesem o nasilju in krivicah znana že pol stoletja, že celo stoletje, lahko vam jo odrecitirajo bolje, kot jo zapoje človek, ki je pravkar prišel. Ampak resnica je, da sita vrana lačni ne verjame, in čeprav kažejo ljudje tukaj tudi sočutje, razumevanje in obsodbo tega, kar ga je prisililo, da je prišel sem, je to zanje v zadnji konsekvenci zmeraj vendarle samo novo potrdilo dejstva, da imajo sami prav in so sami boljši kot drugi. Zato ni nič nenavadnega, če pričakujejo, da bo človek, ki so ga sprejeli za svojega, tudi sam sprejel nje za svoje in bo v tej njihovi tako svobodni, bogati deželi končno našel svoj mir in svoje dostojanstvo. Mož pa, ki je prišel, se mahoma znajde spodrezan, kakor bi mu dušo razbil na pol. To, kar ga je v resnici prignalo sem, njegova preteklost, njegova mučna, bojov polna usoda, njegov strah pred ječo in nasiljem, njegova edina morala, to, da se je tako ali drugače nasilju uprl — to gre pač zraven v ceno produkta, ki ga ponudi. Ja, Čeh, ja, mučenik, ampak mi delamo to tako, ono drugače, skratka, sprejemamo te, a tukaj zdaj živi po naše. Nočem delati Američanom krivice niti nočem v tem primeru obravnavati političnih interesov ustreznih oblasti — vendar kaj je ostalo človeku, ki je tam bojeval svoj boj in pričakoval, da bo tukaj našel razumevanje, kaj mu je ostalo? Vse tisto, kar je bilo tam njegova najtišja misel, zveni tukaj, povedano na glas, prazno in votlo, kakor glas vrane, vse tisto, kar je tam verjel in počel, kar je tam bil, je tukaj pač ena izmed oblek, sredi množice drugih, pač barva kože, sredi množice barv, njegova pesem pač ena izmed žalostink, ki jih tožijo tukaj poleg njega še Kitajci, Indijci, Vietnamci, Portoričani, Južni Američani, Zamorci, belci z juga, belci s severa, vsak goni svojo, komaj je slišati, če je še ena več ali manj. Ampak oko zgodovine se je obrnilo proč, in ne čudil bi se, če bi si na tihem tesnobno ne želel nazaj strahu in negotovosti, srda in strasti in muke, sramu in žalosti, ki so ga spremljali v njegovem boju. Zakaj tam, kakorkoli že, je hodil na čelu, tukaj pa je varen, in vsaka beseda, ki jo je tam iztisnil iz sebe v strahu in dvomu, tehtajoč, ali jo bo spravil v tisk in kaj se bo zgodilo z njim, ko jo bo natisnil, vsaka beseda, ki je bila neka dokončna, globoka, tragična odločitev, postane tukaj beseda, enaka drugim. Njen pomen določajo drugi zakoni.

17.

... Še zmeraj mi ne dajo miru ti emigranti. Veseli, poskočni, po ameriško prožni starejši gospodje, čutiš, kako jim ramena drhtijo v naponu mišic, pripravljenih v pravem trenutku pohiteti z ustrezno šalo, nasmejani, tako nenaravno polnih zdrave vitalnosti in glasnega smeha, prestrašenih, negotovih, ljudi, ki se ne orientirajo v veliki množici, polnih glasnih tožb nad nasiljem in krivico, ki sta jih pognala v tujino. Ali bi sam ravnal dru-

gače, ko bi bil v podobni situaciji? Ali pa bi stopil na branik in kakor Solženicin dal vedeti glasno vsem, da opravljam svojo sveto službo resnici in jo bom še bolj uspešno opravljal, ko bom mrtev? Skratka, prava figa, če me ubijete. Ali pa bi bežal? In ali bi sploh mogel ravnati kot Solženicin? Ruski narod je velik in patetičen, v jedru sveta stoji danes, kar reče on, je govorila zgodovina sama — morda tako mogočno usodo res utemelji samo tako dokončna žrtev. A vsi mi drugi? Mi, Slovenci? Kdaj bo koga brigalo, če kdo od nas stopi na branik in brani resnico? Na Zahodu, če pobegne, bo dobil morda mesto kakšnega predavatelja.

Ali pa je morda vse to početje sploh zgrešeno? Hodimo, potujemo, vozimo se, letamo po svetu, s kongresov Penkluba na konference o poeziji, pisarimo, predavamo, prodajamo svoje pisarije, sodimo, obsojamo, rešujemo, mogočna vojska intelektualcev, vsiljivih, nasilnih, tečnih, požrešnih in ambicioznih in nadutih — ali nisem to že nekje bral? Ali ni vsa institucija moderne svobodomiselne inteligence tako hudo podobna sofistom iz starega veka, ki so prežvekovali Platona in Aristotela, kakor mi danes prežvekujemo Rousseauja, Hegla, Marxa, Heideggerja, zoprna, deklasirana, zmeraj nezadoščena raja, ki citira Baudelaira, Verlaina, Mandelstamma in piše pesmi prosto po Pablu Nerudi? Gnusna je ta podoba in včasih se prav nič ne čudim oblastniku, ki včasih plosne po tej svojati, da mu ostane samo nekaj mokrega na dlani. A vendar — tudi sofisti so bili kvas v božji roki, ki je zamesila z njimi žlahten kruh.

(Konec prihodnjič)

Janko Kos

Slovenska kultura in moderna civilizacija

IV. Vprašanje o strukturi in sestavinah slovenske kulture

Ali je slovenska kultura po svojem ustroju in elementih, ki jo sestavljajo, kos položaju, v katerega jo postavlja prodor moderne civilizacije na Slovenskem? Zdi se, da bi v tej obliki najprimerneje opredelili vprašanje, ki sprašuje o bistvenem razmerju med slovensko kulturo, kakršna obstaja med Slovenci že skoraj dve stoletji in je torej v tem pomenu besede tradicionalna, in pa novo podobo industrijske civilizacije, ki šele zdaj, zato pa tem bolj neogibno prihaja v slovenske dežele — pa ne le kot nekoliko spremljenjen zunanji okvir slovenskemu življenju, ampak že kar kot njegova nova usoda. Vprašanje je potrebno razumeti v globljem in najširšem pomenu, ki je mogoč, saj se nanaša na razmerje med kulturo in civilizacijo nasploh. Ali je tradicionalna slovenska kultura po svoji zgrajenosti in elementih